

ARTIKELN

HEYMANS ALS PSYCHOLOOG *)

DOOR .

H. J. F. W. BRUGMANS.

Wij, die Heymans hebben gekend, die Heymans goed hebben gekend, zijn hier samengekomen in den gemoedstoestand, dien de Rector Magnificus in de grafrede treffend heeft aangeduid door te spreken van „omfloerste dankbaarheid”. Mijn collega Polak en ik hebben de behoefte gevoeld om te getuigen van onze dankbaarheid, om tot U te spreken over wat Heymans voor de wetenschap en voor ons beteekent.

Ik sta hier niet zonder aarzeling. Want ik ben er niet heelemaal zeker van, dat Professor Heymans deze samenkomst zou hebben goedgekeurd. Het lag in Heymans' aard om zich aan huldebetoon te onttrekken. Het is zijn vrienden niet gelukt om hem, bij het bereiken van den zeventig-jarigen leeftijd, zijn portret te mogen aanbieden. Toen zijn borstbeeld, dat in het Museum is geplaatst, zou worden gegoten, heeft hij zich daar niet tegen verzet uit égards voor de belangen van den jongen kunstenaar, maar hij wilde het beeld uitsluitend als kunstwerk beschouwd zien, zoodat hij er verder niet bij zou worden betrokken. Karakteristiek voor Heymans is ook zijn autobiographie, op verzoek van Raymond Schmidt geschreven voor „Die Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellungen”. Hij geeft een referaat van zijn werken; over zichzelf geeft hij aan het einde een halve bladzijde, en dan nog uitsluitend dat, wat voor het begrip van zijn werk van betekenis is.

Ik geloof, dat wij, wanneer wij Heymans' nagedachtenis willen eeren, zooals het hem welgevallig zou zijn geweest, in deze samenkomst niet veel zullen moeten spreken over den persoon van Heymans.

Voor menschen, die hem niet zeer na stonden, was Heymans gesloten. Voor ruimeren kring wilde hij alleen betekenis hebben door zijn werk.

Aan zijn werk heeft hij zijn leven dienstbaar gemaakt. Tot het

*) Rede, uitgesproken bij de Heymans-Herdenking, op Maandag 3 Maart 1930, in het Universiteitsgebouw te Groningen, waar Prof. Brugmans sprak over „Heymans als Psycholoog”, Prof. Polak over „Heymans en de Wijsbegeerte”.

laatst, tot hij — drie weken voor zijn dood — blijvend aan het ziekbed gebonden zou zijn, heeft hij gewerkt.

Laten wij dan Heymans' grooten geest herdenken door in onzen geest leven te geven aan, wat hij in zijn werken ons heeft nagelaten.

Professor Heymans heeft zich op het geheele terrein der philosophie en psychologie bewogen. En dat is een zeer ruim terrein. Hij heeft het gedaan, niet alleen zóó, dat hij in de verschillende vakken (kennistheorie en metaphysica; logica, en de psychologie in haar verschillende onderdeelen) voor zijn studenten een betrouwbare leidsman is geweest, maar Heymans was — meer nog dan docent — de onderzoeker. Zijn boeken, en de talrijke tijdschriftartikelen van zijn hand, leggen daarvan getuigenis af. Als psycholoog, als kennistheoreticus, als metaphysicus stond hij vooraan, in het eerste gelid der onderzoekers.

Alleen wat de geschiedenis van de wijsbegeerte betreft, heeft Heymans zich bepaald tot de taak van docent. Zonder eenige restrictie mag ik dit niet zeggen, want zijn eerste wijsgeerig werk was de „Geschiedenis van het Causaliteitsbegrip”. Dit werk is echter het bekroonde antwoord op een prijsvraag (uitgeschreven door de Curatoren van het Stolpiaansch Legaat), en de vraag kwam derhalve in zekeren zin van buiten af. In zekeren zin. Het probleem der causaliteit stond reeds in dien tijd in het centrum van Heymans' belangstelling, deze probleemstelling kwam niet van buiten af, maar wel ben ik ervan overtuigd, dat Heymans een *geschiedenis* van het causaliteitsbegrip niet zou hebben geschreven, wanneer de prijsvraag hem daartoe niet had geprikkeld.

Een wijsgeer en een historicus zijn zelden in één persoon vereenigd. Aan de bestudeering van de groote wijsgeerige stelsels van het verleden kende Heymans groote waarde toe, maar zijn houding tegenover de geschiedenis der philosophie was — ik zou willen zeggen — „pragmatisch”. „Wat kan zij ons leeren in verband met de problemen, zooals wij ze thans moeten stellen”? Hetgeen ondertusschen niet heeft weggenomen, dat de objectieve geest van Heymans in zijn colleges de systemen van het verleden eerst als het ware zich zelf ten volle liet uitspreken, voordat tot beoordeeling werd overgegaan.

Wanneer ik nu verder zou willen oordeelen, dat van de wijsgeerige vakken de psychologie in het centrum van Heymans' aandacht stond, dan wil ik daarmee niet zeggen, dat de psychologie meer zijn liefde zou hebben dan bijv. de kennisleer of de metaphysica. De metaphysische vraagstukken in hun beteekenis voor den mensch, de begeerte om van wereldbeschouwing te komen tot wereldkennis, zij waren diep in zijn geest verankerd.

Ik wil hiermede zeggen, dat zijn kennistheorie is, en dat hij zijn kennistheorie heeft gegeven, allereerst als een psychologische kennis-

leer. Zijn ethiek is eveneens psychologisch georiënteerd. En wat zijn metaphysica betreft, één van de vraagstukken, zoo niet het voor hem voornaamste vraagstuk, dat uitgangspunt is geweest voor zijn theorie van het psychisch monisme, is het probleem, waarvoor het empirisch parallelisme ons plaatst.

Hoe staat het met de verhouding van de bewustzijnsverschijnselen, het voorwerp van onderzoek van den psycholoog, tot de hersenverschijnselen? Het empirisch parallelisme geeft op deze vraag in zekeren zin een antwoord, maar tegelijkertijd plaatst het ons daarbij voor een probleem. Een probleem van de eerste grootte, zou ik willen zeggen, wanneer ik een probleem met een ster mag vergelijken. Een probleem, waaraan de psycholoog niet kan en niet mag voorbijgaan, wanneer hij geneigd is om in zijn wetenschap een autonome wetenschap te zien. „Zal de psychologie mettertijd plaats moeten maken voor de hersenphysiologie, ja of neen?”. Dit is het algemeene aspect van het probleem, zooals het zich aan den psycholoog voordoet.

En ook wanneer de psycholoog aan dit probleem wil voorbijgaan, wanneer hij met deze of met andere woorden zegt: „laten we van een empirische speciale wetenschap geen metaphysica maken”, ook wanneer hij tracht zich tevreden te stellen met het zoogenaamde coördinatie-parallelisme (zooals deze „modus vivendi” wordt genoemd), dan is zijn rust toch maar van kortstondigen aard. Want het probleem, in een speciaal aspect, keert terug. Hoe is het gesteld met de psychische causaliteit? Bestaat zij? En zoo ja, is zij dan analoog aan de natuurcausaliteit, zoodat een mechanistische psychologie de consequentie zou zijn? En hoe staat het dan met de populaire teleologische psychologie, en de meer wetenschappelijke vormen, waarin heden ten dage de finaliteit in ons bewustzijn wordt gesouligneerd?

Heymans heeft op deze vragen, die in onzen tijd in de psychologie aan de orde van den dag zijn, en die in Heymans' denken reeds lang geleden aan de orde zijn geweest, een antwoord gegeven, waardoor in de tegenwoordige zoogenaamde crisis in de psychologie veel tot klaarheid zou kunnen worden gebracht. Wij komen hierop nog terug.

Ik zei dan, dat Heymans' geheele wijsbegeerte psychologisch georiënteerd is. Laat ik er aan toevoegen: „en empirisch”. Het is bijna een pleonasme, want natuurlijk: de psychologie is een empirische wetenschap. Maar nu moet ik — om misverstand te voorkomen — er iets bij zeggen. Kort en bondig kan ik het uitdrukken door den zin te citeeren, waarmee Heymans zijn autobiographie, die op verzoek van Raymund Schmidt geschreven is en in 1922 verschenen, aanvangt: „Wenn einer mich aufforden sollte, möglichst kurz zu sagen, wodurch eigentlich meine philosophische Untersuchungen sich von denjenigen der meisten Zeitgenossen unterscheiden, so würde ich antworten: dadurch, dass diese Untersuchungen überall empirische

Methoden verwenden und dennoch ebenso allgemein zu anti-empiristischen Ergebnissen gelangen”.

Hiermee is gezegd, dat Heymans' psychologische kennisleer geen psychologische kennisleer is. Wanneer wij ons denken maken tot voorwerp van studie en onderzoek, dan wordt het in eerste instantie een psychologische studie. Maar alle wetenschappen, die tezamen op de geheele wereld betrekking hebben, en die in haar objectieve betekenis afhankelijk zijn van het denken, kunnen wij toch maar in zeer betrekkelijken zin afhankelijk maken van de psychologie en haar voorwerp: de menschelijke psyche. Ten aanzien van de geldigheids-kwestie gaan kennisleer en ethiek uit boven de psychologie. Juist de door Heymans toegepaste methode, de psychologische-analytische, brengt ons telkens, in concreto (bij de analyse van de structuur der verschillende wetenschappen) tot het punt, waar de grens der psychologie is bereikt. Wanneer de psycholoog daar geen oog voor heeft, en dat niet erkent, dan is hij psycholoog. In het antwoord, dat Professor Heymans geeft in het zoo pas gegeven citaat, ligt voor den vakkundige opgesloten: „ik ben geen psycholoog”. Het is een polemisch antwoord.

Want vele vakgenooten, die Heymans kenden als de psycholoog met zijn empirische methode, hebben daaruit afgeleid, dat hij niet tot andere dan tot empiristische resultaten zou kunnen komen. Op deze wijze hebben sommigen zich een verkeerd beeld gevormd van zijn filosofie. Op deze wijze hebben velen ook zich een verkeerde voorstelling gemaakt van zijn psychologie. Want ook aan de structuur der psychologie liggen ten grondslag „anti-empiristische Daten”.

Sommigen hebben nu gemeend, dat Heymans' empirische psychologie een associatiepsychologie zou zijn in den zin van een natuurwetenschappelijke, mechanistische, atomistische elementenpsychologie, waarbij, onder die elementen, geen plaats kon zijn voor „anti-empiristische Daten”. En anderen, die wat dieper zagen, kwamen op een andere wijze tot ongeveer dezelfde meening. Zij hebben het in Heymans' psychologie gelaakt, dat „anti-empiristische Daten” (voorzoover de psychologie er dan mee te maken heeft) en hun consequentie, hebben gewerkt en hebben gegolden bij den opbouw zijner psychologie, waardoor te kort zou worden gedaan aan de kwalitatieve verscheidenheid van het bewustzijnsleven. Op deze wijze werd Heymans in hun oog een intellectualist of rationalist. Zij hebben hierbij over het hoofd gezien, dat Heymans' rationalisme hem niet in den weg heeft gezeten bij het erkennen van andere qualiteiten, en andere waarden, dan intellectuele of utilistische.

Wanneer ik nu verder iets van Heymans' psychologische onderzoekingen en haar resultaten zal zeggen, dan gaan mijn gedachten in de eerste plaats naar het college Speciale Psychologie.

Dit college was — naast dat der metaphysica — onder Heymans' colleges het meest bezochte. De collegezaal, waar Heymans in mijn studententijd zijn voordrachten hield, de zaal van het Botanisch Laboratorium, was nauwelijks groot genoeg. Hoevele generaties van studenten hebben niet genoten van dit college, waar de meest menselijke aller wetenschappen werd gegeven, waar de mensch voorwerp van bespreking was in zijn individueele eigenaardigheden, waarin en waardoor hij van andere menschen verschilt.

En tevens viel daarbij het licht op het algemeen menselijke, op wat alle menschen gemeen hebben. Want Heymans liet ons zien, hoe de motieven van de zoo uiteenlopende gedragingen van verschillende menschen niemand vreemd waren, zoodat wij ook aldus zouden gehandeld hebben onder die gegeven omstandigheden, wanneer En dan kwam de restrictie: wanneer wij even emotioneel waren, wanneer wij even weinig nawerking hadden gehad van vroegere ervaringen, wanneer wij een even eenzijdigen kijk hadden gehad op de gevolgen van onze daad, enz.

En wij, op de collegebanken, gaven ons daarbij over aan „het fantasie-experiment”. Wij trachten dan den emotioneelen toestand te realiseeren, daarbij een beroep doende op onze herinneringen van eigen zeer emotioneele buien, en dan plaatsen wij ons in de geschetste situatie van uiterlijke omstandigheden. En aldus „begrepen” wij de daad. Wij gingen in gedachten de remming van ons schudden, waardoor wij door het verleden worden bepaald in ons denken en in ons handelen; wij benaderen op deze wijze „de souvereiniteit van het oogenblik”, en het werd ons duidelijk, dat menig vergriep of misdrieff aldus kan worden verklaard en ook begrepen. Of wel, we lieten onze remming toenemen, daarbij weer gebruik makende van wat de herinnering ons kon geven, denkende bijv. aan de toestanden van groote droefheid, en wij gaven ons er rekenschap van, dat dan niet meer wordt opgemerkt, wat normaliter wordt opgemerkt, en we begrepen, hoe men onder die omstandigheden kan handelen met een bijna ongelooftelijk eenzijdigen kijk op zaken.

Zoo was het college der Speciale Psychologie een cursus in, wat men tegenwoordig misschien zou willen noemen: „verstehende Psychologie”. Er werd niet alleen feitenmateriaal bijgebracht, en theoretisch verklaard, er werd meegeleefd langs den weg van het fantasie-experiment. En voor menigeen zal juist de eigenaardige bekoring van dit college in dit medeleven gelegen zijn geweest.

Zoo gaf ook dit college onwillekeurig en op ongezochte wijze ons practische oefeningen bij het ethische voorschrift: beoordeel iemand niet op grond van een daad. Het is immers niet de daad, die ge beoordeelt, maar den mensch. Gelijke daden kunnen voortkomen uit zeer verschillende motieven, en eenzelfde motief kan leiden tot verschillende uiteenlopende daden. Toch kunnen we iemand (van ons-

zelf afgezien) niet anders beoordeelen, dan op grond van gedragingen in den ruimsten zin van het woord, van uitdrukkingsverschijnselen. Welnu dan: aan elke beoordeeling zal moeten voorafgaan een reeks van oordeelen. Heymans was geen aanhanger van de stelling „tout savoir c' est tout pardonner". In zekeren zin zou ik willen zeggen: „integendeel". Om te kunnen beoordeelen, om eventueel te kunnen veroordeelen, moeten we eerst: weten, verklaren, begrijpen.

De invloed, die van dit college is uitgegaan, en die thans voortwerkt in onze maatschappij, moet wel groot zijn. Vele leeraren zullen thans anders tegenover hun leerlingen staan, dan wanneer Heymans er niet geweest was. En ook menig verdachte zal, langs indirecten weg, aan Heymans te danken hebben, dat hij rechtvaardiger kon worden beoordeeld. De praktische invloed, die van den wijsgeer op zijn kathedder uitgaat, is moeilijk na te wijzen, maar deductie komt me hier niet gewaagd voor.

Dit college was Heymans' schepping. In verband met de opkomst der speciale psychologie zal Heymans' naam een historische betekenis hebben. In 1900 schreef William Stern, om de toestand ten aanzien van de speciale psychologie te karakteriseeren („differentiële Psychologie" is het woord, dat Stern gebruikt):

„Die wissenschaftliche Beschäftigung mit den individuellen Verschiedenheiten des menschlichen Seelenlebens ist nicht völlig neu, aber sie ist über einige zaghafte Anfänge und beiläufige Berücksichtigungen, über ein unsicheres Tappen und prinzipienloses Tasten noch nicht hinausgekommen".

In dien tijd is Heymans aan het werk gegaan voor de speciale psychologie. Hij heeft toen niet een schets gepubliceerd van het gebouw, zooals het zou moeten worden, en van de wijze, waarop het zou moeten worden opgetrokken. (Over de methoden heeft hij later geschreven, in 1910, in het tweede hoofdstuk van „Die Psychologie der Frauen"; een jaar daarna in „L'année Psychologique"). Hij is dadelijk aan den bouw zelf begonnen.

Het bekendste resultaat van zijn speciaal-psychologische onderzoekingen is wel zijn typenindeeling. Bij het zoeken naar complexe psychologische typen — want hierom gaat het — is het zwaartepunt gelegen in de keus der indeelingsgronden. Men moet, als het ware, door de verwarrende verscheidenheid van eigenschappen, waardoor de karakters zich uiten, heenzien, om de diepere gronden op te merken. Zal de classificatie practische betekenis hebben, dan gaat het niet aan om min of meer willekeurig een paar eigenschappen als fundamenteel naar voren te brengen. De indeelingsgronden kunnen niet genomen, maar moeten gevonden worden.

In een voordracht, welke Heymans in 1907 te Amsterdam heeft gehouden, vertelt hij, hoe hij bij dit zoeken is te werk gegaan. Hij heeft

zich verdiept in de reeds bestaande karakterindeelingen, en daarbij bleef zijn aandacht gevestigd op de oude, zeer bekende, wel klassiek te noemen onderscheiding der vier temperamenten, „die, ofschoon van den aanvang af physiologisch geïnterpreteerd, toch in oorsprong en wezen ongetwijfeld een psychologische onderscheiding is”.

Vier temperamenten werden dan reeds in de oudheid onderscheiden: het melancholische, het cholerische, het phlegmatische en het sanguinische. Deze indeeling is zeer levensvatbaar gebleken: wij vinden haar bijv. bij Kant nog terug. Zij weet zich te handhaven, zij zal berusten op intuïtieve menschenkennis en de (vóórwetenschappelijke) inductie van het dagelijksche leven.

Heymans heeft zich nu afgevraagd: op welke indeelingsgronden zal deze blijkbaar waardevolle onderscheiding berusten?

Mede lettende op hetgeen de psychopathologie hierbij kon geven, vond hij, dat de melancholici en ook de cholerici boven het gemiddelde zullen uitgaan in emotiviteit, dat de beide andere groepen er beneden zullen staan. Zoo werd „de emotionaliteit” een der indeelingsgronden.

Op een tweeden indeelingsgrond had Wundt reeds gewezen, zij het dan ook, dat hij heeft geformuleerd op een wijze, die niet ruim genoeg bleek. Wundt spreekt in dit verband namelijk van de „nawerking der aandoeningen”. „Nawerking” (meer in het algemeen), de „secondaire functie”, is het tweede kenmerk geworden, waardoor melancholici en phlegmatici eenerzijds (als typen van een bovengemiddelde secondaire functie) staan tegenover de „primaire” cholerici en sanguinici.

En nu is er nog een derde kenmerk, waarvan o.a. ook door Kant gebruik is gemaakt, bij het indeelen van karakters: de activiteit. Dit kenmerk mag niet worden verwaarloosd, want naar activiteit verschilt de melancholicus van de drie andere typen, in het bijzonder van den sanguinicus.

Zie hier dus de analyse, of zoo ge wilt, de constructie, want door deze drie indeelingsgronden te nemen (emotionaliteit en haar contraire kwaliteit; activiteit en geringe activiteit; secondaire en primaire functie) werden er nog vier typen bij geconstrueerd, welke door de traditie niet waren gesanctionneerd.

Nu kwam het eigenlijke werk. Want het verschil tusschen Heymans en zijn voorgangers op dit terrein is hierin gelegen, dat zij een dergelijke constructie zouden hebben aanvaard als resultaat, waarbij zij dan nog een aantal illustraties zouden hebben gezocht en, uit den aard der zaak, ook allicht gevonden. Zoo heeft men vóór Heymans gewerkt en zoo werkt men nog wel tot op den huidigen dag.

In Heymans' oog hadden deze typen hypothetische waarde, meer niet. Het empirische onderzoek zou moeten uitmaken, wat de hypothese waard was. Nagegaan moest worden, of de aldus geconstrueerde

groepen inderdaad scherp omljnde typen zouden opleveren, die zich door vele en belangrijke eigenschappen doorgaand van elkaar zouden onderscheiden.

Dit empirische onderzoek heeft in eersten aanleg plaats gehad door gebruik te maken van een honderdtal biographieën. De biographieën (willekeurige, als goed erkende biographieën) werden doorgelezen en geëxcerpeerd; elke biographie gaf het materiaal, waaruit — zoo mogelijk — antwoord zou moeten worden gegeven op een 80 tal vragen, waarbij een kleine twee honderd eigenschappen in het oog waren gevat. Voor elke biografie werd een stereotype kaart ingevuld en aldus kon het materiaal gemakkelijk vergeleken worden, en naar verschillende gezichtspunten geordend. Heymans heeft me meer dan eens gezegd, dat hij dit biografieën-onderzoek zulk een genoeglijk werk heeft gevonden; hij deed het in zijn vrije tijd of wanneer hij zich tot zwaarder arbeid niet gedisponeerd gevoelde.

Het resultaat is U bekend. Er kwamen groepen, die zich inderdaad onderling onderscheiden door vele en belangrijke eigenschappen. En daarbij was het vaak mogelijk om deze (voor een groep karakteristieke) empirisch gevonden eigenschappen te verklaren en te begrijpen van uit de drie grondeigenschappen, waardoor de groep in kwestie was bepaald geworden. Het biografieën-materiaal heeft Heymans in staat gesteld om zes van zijn acht groepen op te sporen.

Het onderzoek is voortgezet door gebruik te maken van het groote materiaal der zoogenaamde heredititsenquète.

Met het oog op het onderzoek naar de erfelijkheid van psychische eigenschappen hadden Heymans en Wiersma namelijk in 1905, in de eerste plaats aan de Nederlandsche artsen (ongeveer 3000 in aantal), vragenlijsten gezonden. De lijst bevatte 90 vragen, waarvan elke vraag op één of meer psychische eigenschappen betrekking had. Ieder arts ontving 6 dezer lijsten met het verzoek om, door in te vullen, een hem zeer goed bekende familie te beschrijven (twee lijsten voor de ouders; vier voor de kinderen; wanneer er meer kinderen waren, werd de berichtgever verzocht in het tekort aan lijsten te voorzien door aanvraag). In het begin van 1906 waren Heymans en Wiersma aldus in het bezit gekomen van de beschrijvingen van 437 families, van 2415 personen in totaal. Later is dit aantal nog wat toegenomen, zoodat we kunnen zeggen: van 2500 personen.

Dit materiaal is dan in de eerste plaats gebruikt voor het beoogde doel. De resultaten van hun erfelijkheidsonderzoek hebben Heymans en Wiersma in een drietal artikelen neergelegd en gepubliceerd in „Zeitschrift für Psychologie”, in 1906, 1907.

Van dit feitenmateriaal nu is verder gebruik gemaakt om de typenindeeling te toetsen. Het resultaat sloot zich aan bij wat door het biografieën-materiaal reeds was gevonden. En tevens werden nu gevonden de twee nog ontbrekende groepen, die der apathen en

amorphen. Dat het biografieën-materiaal tot het opsporen van deze groepen niet heeft kunnen leiden, is achteraf heel begrijpelijk. Over menschen, die niet actief zijn en daardoor reeds weinig zullen presteeren, die bovendien naar emotiviteit beslist beneden het gemiddelde zijn, zullen allicht geen biografieën worden geschreven. Langs den weg van het biografieën-onderzoek zal men niet kunnen komen tot de — psychologisch gesproken — zwakke broeders van ons geslacht.

Bij de acht groepen zullen wij verder niet stilstaan. Zij zullen U bekend zijn, en dan weet U, dat het karakteristieke groepen zijn. Mijn doel was om den nadruk te leggen op het veel omvattende empirische onderzoek, dat aan Heymans' typenindeeling een zeer bijzondere beteekenis geeft.

Is Heymans' typenindeeling nu waar? Deze vraag is, uit den aard der zaak, vaak gesteld, en dikwijls is zij ook tot Heymans zelf gericht. De bedoeling van de vraag is dan, of de classificatie een natuurlijke classificatie zou zijn. En bij toestemmend antwoord zou dat dan beteekenen, dat andere classificaties „niet waar” zouden zijn, en een principieel andere waarde zouden hebben. Wanneer de vraag in kwestie tot Heymans werd gericht, dan placht hij te zeggen: „Laten wij liever vragen of de indeeling practisch is, ook in de toekomst practisch zal blijken te zijn, want bij een classificatie hebben we toch in de eerste plaats de vraag of zij bruikbaar is”. U ziet, dat Heymans met de hem kenschetsende bescheidenheid het resultaat van zijn arbeid zeker niet heeft overschat.

Wanneer wij nu de vraag hier opnemen, en naar nog iets meer vragen dan naar bruikbaar-zijn alleen, dan zou ik erop willen wijzen, dat voor elke groep geldt, dat er een groote mate van „consistency” bestaat tusschen de drie fundamenteele eigenschappen, die voor de groep in kwestie kenmerkend zijn, en de vele andere eigenschappen, welke op grond van het empirisch onderzoek aan die groep moeten worden toegekend. In verband met een vraag naar waarheid, kunnen we niet anders dan immanente criteria toepassen; en de onderlinge samenhang, de genoemde „consistency”, pleit voor waarheid. Daarbij komt, dat Heymans bij het empirische onderzoek heeft gelet op een groot aantal eigenschappen, waardoor die samenhang, in verband met het waarheidskarakter, aan beteekenis aanmerkelijk wint. De blijvende beteekenis van Heymans' classificatie zal ten slotte moeten worden getoetst aan andere psychische eigenschappen, waarvan kan blijken, dat zij aan Heymans' aandacht zijn ontgaan. Uit den aard der zaak heeft Heymans hier geen afsluitend werk kunnen geven, zoodat wij deze nadere toetsing aan de toekomst zullen moeten overlaten.

Op de gegevens van de heredititsenquête, alsmede op die van een andere groote enquête, de zoogenaamde schoolenquête, welke in 1908 is ingesteld, en welke heeft geleid tot 3860 psychografieën, is

gebaseerd het in 1910 verschenen boek „Die Psychologie der Frauen”. Daar ik zeer beknopt moet zijn, zal ik van dit werk niets anders zeggen, dan dat het een toonbeeld is voor verklarende en begrijpende psychologie.

De emotionaliteit blijkt voor de karakteristiek der vrouwelijke psyche de centrale factor te zijn, en telkens opnieuw wordt dit getoetst door de mannen te brengen in twee groepen, de meer emotioneele en de minder emotioneele, waarbij we telkens zien, dat de meer emotioneele mannen in hun eigenschappen dichter bij de vrouwen staan. De emotionaliteit blijkt hier de voornaamste verklaringsgrond te zijn, en door den invloed der emotionaliteit na te gaan bij de psyche der mannen wordt deze verklaringsgrond extra getoetst.

Wanneer Prof. Heymans in zijn college der Speciale Psychologie gevorderd was tot de behandeling van de psychologie der vrouwen, dan vond hij het wel noodig om de misschien al te hoog gespannen verwachtingen wat lager te stemmen. Hij wees er dan op, dat hij in zekeren zin bezwaarlijk iets nieuws zou kunnen zeggen. En inderdaad. Wanneer men op grond van het onderzoek bijv. zou zeggen, dat vrouwen in den regel beter observeeren dan mannen, nu, dan is het wel meer gezegd. En wanneer het onderzoek tot het tegengestelde heeft geleid, nu, dan is dit ook wel vaker gezegd. Vanuit wetenschappelijk gezichtspunt komt het hier niet in de eerste plaats aan op, wat gezegd wordt, maar op den aard van het feitenmateriaal. En dit veel omvattende materiaal heb ik U genoemd. Langs statistischen weg werkt Heymans met de ervaringen van zeer velen, en daardoor heeft hij ook dit onderzoek onttrokken aan de impressionistische behandeling van voorgangers.

Wij hebben nu gesproken over resultaten, welke zijn voortgekomen uit de twee groote enquêtes, welke Heymans, samen met zijn vriend Wiersma, heeft ingesteld. Aan twee kleinere enquêtes zal ik moeten voorbijgaan, aan die, welke betrekking heeft op de depersonalisatie en de „fausse reconnaissance”, en aan de droom-enquête.

Voor de beteekenis van de enquête-methode, zooals Heymans ervan gebruik heeft gemaakt, heeft men nog altijd niet voldoende oog. Men ontmoet telkens en telkens weer bezwaren, die alle door Heymans in het oog zijn gevat en bij voorbaat weerlegd. Zijn artikel „Des méthodes dans la psychologie speciale” heb ik U reeds genoemd.

De beteekenis van het experiment voor de speciale psychologie, is Heymans niet ontgaan. Maar op het terrein der speciale psychologie heeft hij niet geëxperimenteerd (afgezien dan van het „fantasie-experiment”). Dit is begrijpelijk, wanneer men eraan denkt, dat het experimenteren hier beteekent, dat men de beschikking moet hebben over een groot aantal proefpersonen. Vooral, wanneer men denkt aan

de complexe karaktertypen, dan is het duidelijk, dat het aantal zeer groot zal moeten zijn. De gelegenheid voor een dergelijk zeer tijdroovend experiment ontbrak; samenwerking van een aantal psychologen zou hier het desideratum zijn. In het „Kongress für experimentelle Psychologie” in April 1914 in Göttingen gehouden, heeft Heymans, mede uit naam van Professor Stern en Dr. Lipmann, voorstellen gedaan betreffende „die experimentelle Feststellung individuell-psychischer Eigenschaften”. Deze voorstellen zijn voorstellen gebleven, kort daarop kwam de wereldoorlog.

En wanneer men tegenwoordig dan wel oordeelt, dat in de speciale psychologie de enquête-methode verouderd is, en plaats moet maken voor het experiment, dan kunnen wij erop wijzen, dat de argumenten tegen de enquête-methode — zooals Heymans haar heeft toegepast — geen stand houden; dat we hier — overigens — niet staan voor òf het eene òf het andere; en dat ook nu nog de organisatorische voorwaarden er niet zijn, waardoor een uitgebreid onderzoek, als dat van Heymans, langs experimenteelen weg zou kunnen worden verwezenlijkt.

Op het terrein der algemeene psychologie, waar men bij een nauwgezet onderzoek met enkele proefpersonen tot resultaten kan komen, heeft Heymans geëxperimenteerd. De experimenteële psychologie is door Heymans in Nederland ingevoerd. De rede, waarmede hij in 1890 het hoogleeraarsambt heeft aanvaard aan de universiteit, welke hij zijn geheele leven trouw zou blijven, geen gevolg gevende aan vele uitnodigingen, die van binnen- en buitenland kwamen, is getiteld: „Het experiment in de Philosophie”. En de grondslagen van het Psychologisch Instituut, het eerste in ons land, werden gelegd in 1892, toen op de begrooting een kleine post ter aanschaffing der noodzakelijkste instrumenten werd uitgetrokken. Die grondslagen moeten we ons derhalve nog niet denken als fundamente van steen of beton. Meer dan 15 jaren is het instituut heel bescheiden ondergebracht geweest in Heymans' woning, in een kamer, die grensde aan zijn studeervertrek. (Aan dezen weinig bevredigenden toestand werd een einde gemaakt bij de vernieuwing van het Academiegebouw na den brand van 1906. In 1909 kreeg het Instituut de localiteiten, waar het nog altijd is gevestigd. Hiermee was ook de gelegenheid geopend voor practische oefeningen voor studenten).

Heymans experimenteel onderzoek heeft betrekking gehad op gevallen van optisch zinsbedrog (illusies van Müller-Lijer, Zöllner en Loeb), en op psychische remming (waarbij het onderzoek naar drempeelwaarden, de wet van Weber, en contrastverschijnselen). De publicaties over de psychische remming zijn verschenen in de jaren 1899-1909. Zij zijn te technisch om er hier veel van te kunnen zeggen.

Laat ik er in dit verband mede mogen volstaan te wijzen op de

moie hypothese, waardoor de verschijnselen, vastgelegd in de wet van Weber, teruggebracht worden tot psychische remming. Door den term „psychische remming” wordt een verschijnsel aangeduid, dat gemakkelijk kan worden geïllustreerd aan ervaringen van het dagelijksche leven. Onze bewustzijnsinhouden beïnvloeden elkaar op een zoodanige wijze, dat zij elkaar verzwakken. Een bewustzijnsinhoud van groote intensiteit laat aldus niet veel plaats voor andere bewustzijnsinhouden. Die andere inhouden worden sterk geremd, als het ware „verdrongen”. „Remming” is een begrip, waardoor de onderlinge verhouding onzer bewustzijnsinhouden in het algemeen kan worden gekarakteriseerd. Wat nu de wet van Weber aangaat: zij wijst op het bestaan van een onderscheidingsminimum; op de afhankelijkheid van dit onderscheidingsminimum van het bedrag van den prikkel; op uitzonderingen van quantitatieven aard bij zeer zwakke en zeer sterke prikkels.

Vanuit de conceptie der remming wordt dit alles nu door Heymans verklaard. Het opmerken van verschil bij twee sterke prikkels zal moeilijker moeten zijn dan bij twee zwakkere prikkels. De verschil-gewaarwording toch wordt geremd en meer geremd in het geval van de beide sterke gewaarwordingen, die behooren bij en worden opgewekt door de twee sterke prikkels. Om een verschil-gewaarwording te krijgen, zullen derhalve die sterke prikkels onderling meer moeten verschillen dan een paar zwakkere prikkels onderling. Dit aangaande het relatieve karakter van het onderscheidingsminimum.

Het bestaan van een onderscheidingsminimum, evenals het bestaan van een waarnemingsminimum, kan op analoge wijze uit de remming worden afgeleid. En ook het derde punt van de wet van Weber, de afwijkingen (van het bedrag van het relatieve onderscheidingsminimum) bij zeer zwakke en zeer sterke prikkels, kunnen aldus — vanuit hetzelfde principie der remming — worden verklaard.

Karakteristiek voor het autonome karakter, dat Professor Heymans aan de psychologie heeft toegekend, is het boekje, dat in 1921 verscheen: „Ueber die Anwendbarkeit des Energiebegriffes in der Psychologie”. Om van den inhoud van dit werk door een paar woorden iets naar voren te brengen, heeft al heel weinig zin. Het psychisch gebeuren, het komen en gaan der voorstellingen, de onderlinge remming, worden in verband gebracht met „het behoud van arbeidsvermogen”, en leiden tot de hypothese van het behoud der psychische energie. Gronden worden verder vermeld voor de geldigheid der entropiewet voor de bewustzijns wereld.

Het feit, dat men langs inductieven weg louter empirische wetten kan opstellen, en dat het brengen van een concreet geval onder die wet reeds „verklaren” wordt genoemd, is een der oorzaken, dat men

tegenwoordig naast, en ook wel tegenover de verklarende psychologie de „verstehende Psychologie” heeft geplaatst. Heymans' begrip van verklaren heeft, in zijn toepassing op het bewustzijnsleven, altijd voorondersteld, hetgeen de „verstehende Psychologie” wil. Voor hem is het verklaren van een verschijnsel niet gelegen in het brengen onder een algemeen begrip. „Verklaring” is voor Heymans een zoodanige aanvulling der gegevens, dat het verschijnsel, als gevolg beschouwd, begrepen wordt. Over die aanvullende gegevens is niet geprejudiceerd: zij kunnen in ons bewustzijn liggen, en beleefd worden, of daar buiten liggen.

Heymans' begrip van verklaren brengt verder met zich mee, dat een bewustzijnsverschijnsel nooit zal kunnen worden verklaard buiten bewustzijn om. Wanneer het voor de verklaring noodzakelijke in ons bewustzijn niet gegeven is, dan zal het toch van psychischen aard moeten zijn.

Dit is een postulaat, maar Heymans geeft meer dan een postulaat. En hiermede zijn we teruggekomen bij het probleem van het empirisch parallelisme. Ik zou nu moeten gaan spreken over de geniale, en in wezen ten slotte toch zoo verbluffend eenvoudige theorie van het psychisch-monisme. Maar dit is een onderwerp op zichzelf, en het wordt tijd voor me om te eindigen.

Laat het me ten slotte nog vergund zijn om uit te spreken, dat het groote werk, dat Heymans als wijsgeer en als psycholoog heeft kunnen volbrengen, wortelt in vertrouwen.

Vertrouwen, in de eerste plaats, in onze redelijke natuur. Zonder dat vertrouwen zou zijn methode in de kennisleer, de psychologische-analytische methode, niet mogelijk zijn geweest.

Vertrouwen in de menschheid en haar toekomst. In het begin van den grooten oorlog, toen menigeen wanhoopte aan de toekomst onzer beschaving, was Heymans een der eersten, die de catastrofe wist te zien als moeilijke periode van groei, als puberteitsverschijnselen der menschheid. En in October 1914 voelde hij zich gedrongen daarvan te getuigen tegenover zijn studenten in een openbare les.

Vertrouwen ten slotte in den grond der dingen. Het is U niet onbekend, dat Heymans ook in de zoogenaamde anorganische natuur zag het ons wezen-verwante. In verband met de geldigheidsvraag der causaliteit deed hij ten slotte een beroep op het wereldbewustzijn. Sub specie aeternitatis heeft hij zich één gevoeld met den bewusten grond der dingen.